

A FRANCZIA KULTÚRHARCZ.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Minden bölcsészeti vagy természettudományi támadásnál súlyosabban érte ez a tudományos fejlődés nemcsak a katolikus egyházat, de általában a kereszténységet. A többiek közvetve, kerülő utón olyan érvekkel, a melyeket csak többé-kevésbé spekulatív szellemek méltányoltak és érthettek meg, támadták; ez egyenesen a fa gyökerére vetette a fejszét. A katolikus egyház kiátkozással és indexre tevással akarta elhárítani a csapást, a protestáns egyház haladottabb elemei pedig annak hangoztatásával, hogy az evangélium erkölcsi tartalma nem függ a benne közölt események igazságától.

Ez a felfogás: az evangéliumi erkölcstannak a biblia dogmatikus és történelmi tartalmától való függetlenítése, a dogmatikus hit átalakítása erkölcsi hitté ma az általánosan uralkodó felfogás a művelt katolikusok és protestánsok között. Itt kell keresni azt, a mi csakugyan eleven a kereszténységből, a melyből kiküszöböli mindazt, a mi a tudomány mai álláspontjaival ellentétes s megtartja, a mi benne erkölcsileg és esztétikailag értékes. A kereszténység meghódolása a tudomány előtt: ez egy igen érdekes és figyelemreméltó kísérlet a kereszténység nevének és látszatának megmentésére.* *Matthew Arnold* volt az, ki *Literature and dogme* című nagy feltűnést keltett és még ma is nagyon olvasott munkájában a legkövetkezetesebben és leghatározottabban fejtette ki ezen álláspontot. Szerinte isten

* Guyau: *L'irréligion de l'avenir*. Paris. Alcan. 130—145. — P. Stapfer: *La crise de la croyance religieuse*. Bibliothèque Universelle de Lausanne. 1905 juin—juillet.

maga az erkölcsi törvény; Krisztus, ki feláldozza magát a világ üdvösségéért erkölcsi jelképe az önfeláldozásnak, a kiben egyesült az emberi élet minden fájdalma és az erkölcsiség minden ereje; ember, mivel szenved, de olyan megadással viseli el szenvedéseit, a mely megisteníti. Azok, a kik önfeláldozásban és lemondásban követik példáját, a mennybe jutnak, a mely az erkölcsi tökéletesség jelképe; a pokol az erkölcsi romlottság, a melybe leaülyednek, a kik nem tudnak különbséget tenni jó és rossz között, a kik nem ismerik fel a jót a lemondásban. A paradicsom, a melyben az első ember élt, a gyermeki ártatlanság képe; az engedetlenség első bűne, a mely a vágyak felébredésével és az akarat gyengülésével állandóvá válik. De ez a bűnbeesés csak feltétele felemelkedésének, az erkölcsi törvény által való megváltásának. Kínos munka, szenvedélyei ellen való küzdelem árán nyerheti el az üdvösséget s ha győzedelmeskedik ezen harcban, akkor száll le raja az isten, Krisztus, az erkölcsi tökéletesség. Az emberi lelkiismeret fejlődésében kell keresni, mondja Arnold a keresztény jelképek értelmét. Ezt az erkölcsi törvényt a vallás konkrét alakban, kiszínezve és megérezkítve tárja elénk; de a nép másképen nem tudná megérteni s még kevésbé követni. Ez az erkölcsi törvényen előmlő költészet megnöveli vonzó erejét és hozzáfűzi az embert. Ugyan mi rossz volt abban, hogy az apostolok rámutattak a felettünk kéklő égre s meglátták ott isten trónját, az angyalokat, vagy abban, hogy a képzelet pompás virágaival elbontották a keresztfáját? Miért ne ismerhetnők el, hogy a biblia a szentlélektől sugallott könyv, isten szava, a mikor minden spontán szellemi alkotáson ott van az istenség bélyege.

Hát ez a magyarázat szép és szellemes, de hogy egyéb volna szavakkal való játéknál, alig hihető; hogy kényelmes álláspont olyan emberek számára, a kik nem merik vagy nem akarják levonni gondolkozásuk végső következményeit: az való; de hogy ez vallás volna, még hozzá kereszténység, még sokkal kevésbé hihető. Ennél a felemás álláspontnál, a mely se jobbra, se balra nem mer fordulni, minden egyenes lelkű ember előtt sokkal rokonszenvesebb, logikusabb is a credo, quia absurdum álláspontja is. Méltán hasonlítja ezeket az alkuvókat, a liberális protestánsokat és katolikusokat leghevesebb ellenfelük, E. von Hartmann az olyan emberhez, a ki előbb lefűrészeli a szék négy lábát s azután mégis rá akar ülni s helyesen jellemzi épen Arnold-t Guyau ezen szavakkal: A mi napjaink liberális hívője

így szól a nagy Jehovához: Vagy-e valaki, nem tudom; van-e prófétád, Messiásod, nem hiszem; hogy engem te teremtettél volna, abban kissé kételkedem; hogy gondomat viselnéd, csodákat művelsz, azt tagadom; de van egy, egyetlenegy dolog, a melyben hiszek: az erkölcsiségem; ha kezeskedel érte és összeegyezteted a valóságot az én eszményképemmel, akkor szövetségre lépünk: állítom, hogy én mint erkölcsi lény létezem s evvel egyúttal állítottam a te létezésedet is. Ez a tudomány és kereszténység kibékítésére irányuló, balul végződött kísérlet is mutatja, hogy a tudományos világfelfogás ellen eredményesen nem lehet hadakoznia annak, a ki a tudományt ismeri el az igazság legfőbb megállapítójának és a ki a vallást akarja hozzá alkalmazni, csiszolni és megfosztani attól, a mi a tudománnyal ellenkezik. Mivel olyan ez, mint az Ulysses készítette faló: le kell rombolni azon hit Trójájának falait, a hova be akarják vinni.

Ez a sokoldalú tudományos munkásság azonban, a melynek egyes szövegei egyetlen hatalmas *Los von Rom* dallammá simulnak össze, természetszerűleg csak egy kisebbség meggyőződéseire lehetett hatással, mert mindig végtelen kicsiny azon emberek száma, a kik meggyőződéseiket és cselekedeteiket összhangzásba tudják hozni elméleti belátásaikkal. A nagy naptömegekről hatástalanul és nyomtalanul siklanak le a legkifogástalanabbul megokolt következtetések, még ha el is jutnak hozzá. Nekik nem a kozmogónia, vagy az erkölcsstan értékes a vallásból, hanem azok a cselekedetek, a melyeket őseik nemzedékében keresztül igen erős érzelmek kíséretében gyakoroltak s a melyek szinte lebírhatalatlan szokásokká lettek náluk; leszállottak az öntudatosság amúgy is igen szűk felszínéről az öntudat-alattiság állapotába: valósággal organizálódtak, s bizonyos idegdiszpozíciók révén velük született tulajdonságokká váltak. Mint a hogy hosszú százados átöröklés rögzítette meg őket az idegrendszerben, csak ugyanily módon lehet őket onnan kiűzni vagy másokkal helyettesíteni. Ezért lesz a tömegek értelmi színvonalának felemelése egy évszázados munka, a melynek azonban a társadalmi struktúra megváltoztatásában feltételét kell előbb megteremteni. Csak az módosítja, de szintén nagyon lassan, meggyőződéseiket, a mi a tudományból gyakorlati következtetésekkel jár, a mi az embernek a természetben való közvetlen hatalmát és uralmát érzéki módon bizonyítja. A parasztnak az isten még ma is első sorban az időjárás szabályozója s ha a tudomány, az oly szép fejlődésnek induló meteorológia például

előrelátás dolgában eléri majd a csillagászatot, a vallásos hitnek egy igen erős támasztéka dől meg majd a földműves nép tudatában. A villámhárító, a viharágyú az ő kemény fejében is szeget ütő érv. Mindaz, a mi az élet bizonytalanságait csökkenti, gyöngíti a vallásos érzést is; s ezért nagyon szellemes Guyaunak azon ötlete, hogy az élet minden viszonylataira kiterjeszkedő biztosítás lesz egyik legerősebb harczosa a szabadgondolkodás nép között való előterjesztésének. De nem szabad azért semmibe vennünk a tisztán szellemi tényezők hatását sem: így a tudományos szellemű kötelező népoktatást, a mely a tudományos világfelfogásnak legalább legfontosabb tényeivel megismerteti a népet. Az igazságok, ha sokat el is veszítenek erejükből, a míg annyi sok koponyán keresztül eljutnak a gyermeki agyvelőbe, még sem egészen határtalanok. Egy mai elemi iskolai tankönyvben több tudományos szellem és igazság van, mint egy háromszázadelőtti egyetemiben. S így a nép, a tanulatlanabb emberek számára, épen a legnyíltabb fejűek számára is eljön az a nap, a melyen szembeállítja az iskolában tanult igazságokat a templomban tanultakkal s ez a szembesítés mindig az utóbbiak rovására szolgál. Bár lassú, de szakadatlan s föltartózhatatlan folyamat a nagy tömegek dekrisztianizálódása, a melyet minden elfogulatlan megfigyelő, de leginkább az egyház maga hirdet valóságnak. A szokás tehetetlenségi nyomatéka, atavisztikus *survival* már ma is egy igen nagy tömeg számára a vallásos hit. Igen érdekes képét adja ezen állapotnak egy francia nacionalista képviselő, Delafosse a *Gaulois*-ban megjelent cikkében, a melyben a többek között ezeket írja a vidék (Limousin) parasztlakosságáról: »A népesség lelkiállapotára nézve jellemző, hogy teljesen elszokott az isteni tisztelettől. Még megvan ugyan minden községben a templom és a pap; de szinte egyedül ez jár belé. Abban a faluban, a hol laktam, csak én és az enyémekek jártunk vasárnap misére. Nincsenek ott sem az asszonyok, sem a fiatal lányok, sem a fiúk. Még azok a gyermekek sem járnak misére, a kik az első áldozásra készülnek. Pedig nincsenek ellenséges érzülettel eltelve a vallás iránt. Közömbösségük sem nevezhető abszolútnak. Mert vannak bizonyos ünnepek, a mikor mindenki ott van a templomban: húsvétkor, mindenszentek napján, karácsonykor. Megkereszteltetik a gyermekeket, elküldik őket az első áldozásra is, a katolikus szertartás szerint házasodnak, temetkeznek. De mindezek atavisztikus cselekedetek, a melyekhez a mai emberek nem fűznek semmi

sajátos érzést, semmi hitet.«* Ha igaz, a mit Herakleitos mondott, hogy a hit ἰσθὺν νόσος, szent betegség, akkor úgy látszik, hogy ma az emberiség lassankint lábol ki ebből a betegségből. A gyógyító szerek: a nagy tömegek gazdasági helyzetének megváltozása: új társadalmi struktúra s a tudománynak egyrészt befelé erősödő hatása, a melylyel mind több jelenségről tud kielégítő feleletet adni s mind tökéletesebb világmagyarázatot teremt és kifelé való mind szélesebbre kiterjedő hatása.

A tudomány, a filozófia, az erkölcs — s ha még hozzávesszük a művészetet: íme ezek azon szellemi elemek, a melyeknek szinthézisét szokás kultúrának nevezni. Az a világnézet, a melyet megteremtettek, ellenkezik avval, a melyet a katolikus egyház hirdet; nem mintha nem volna neki is kultúrája, csak hogy annak alkotó elemei nagyjában a XIII. században nyerték meg klasszikus kifejezésüket. Mint a hogy volt idő, a mikor az egyház a politikai és társadalmi élet terén egy haladó, progresszív szellemű tényező volt, úgy kultúrája is egy időben Nyugat-Európában a legnagyobb és legértékesebb szellemi hatalom volt. S ugyanaz az ok, a mely előidézte, hogy az egyház politikai és társadalmi ideáljai a múltban vannak, idézte elő azt is, hogy művelődési eszményei is egy rég letűnt korszakba vezetnek vissza. Az egész újkori műveltség úgy anyagi tartalmánál, mint az ezt átjáró szellemnél fogva olyan útnak nevezhető, a mely elvezet Rómától. Ezt tanította és tanítja ma is a római egyház, a mikor a korunk nevezetesebb tévedéseit összefoglaló Syllabusban a LXXX. tévedés gyanánt azt a felfogást jelöli meg, a mely szerint »A római Pontifexnek ki kell vagy ki lehet békülnie, vagy meg kell, vagy lehet egyeznie a haladással, a liberalizmussal és a *modern civilizációval*.« Mivel mindezek, s első sorban a modern civilizáció kulturértékek, sőt *a* kulturérték, aharcz, a mely az egyház ellen e végből folyik, méltán érdemli meg a kultúrharcz nevet.

Az egyház korán felismerte a tudomány fejlődéséből reááramolható veszedelmet: üldözte az új igazságok felfedezőit és hirdetőit. A míg volt hatalma hozzá, magukat az embereket égette meg; mikor ezt már nem tehette: könyveiket. Majd kísérletet tett arra, hogy megtompítsa az új igazságok hegyét, kivegye méregfogukat. Ezért vették a XVII. században a jezsuiták

* Idézve Paul Grünebaum Ballin: La separation des Églises et de l'État. Étude juridique. Paris, Société Nouvelle d'Édition. 135. Lap. Ugyanilyen viszonyokat ír le Jean Vernant: La crise religieuse dans les campagnes de la Brie. Pages Libres 1904. okt. 1. számában.

kezükbe a közép és felsőoktatást, az új igazságok termelő és továbbadó helyeit. De mindezen gátak gyöngéknak bizonyultak: a hatalmas áradat keresztültört rajtuk s szövetkezve az új társadalomban létrejött új politikai erővel, megteremtette a francia forradalmat, a mely az új világfelfogásnak gyakorlati alkalmazása volt. A pápa azonnal felismerte a forradalmat mozgató elvek veszedelmes természetét és állást foglalt ellenük. VI. Pius 1791 április 23-án kelt levelében elítélte az emberi jogok kiáltványát, mint a vallással és társadalommal ellenkezőt; 1790 márczius 29-iki allokucziójában kárhoztatta, különösen a lelkiismereti szabadságot, s később a gondolkozás és sajtó szabadságát. Majd rosszalta a szabadság és egyenlőség forradalmi jelszavait, mivel a szabadság szerinte csak megrontja a lelkeket és erkölcsöket, az egyenlőség pedig aláásván a tekintély elvét, megbontja a társadalmi békét. XVI. Gergely pápa 1832-ben kibocsátott *Mirari vos* kezdetű encziklikájában *delirium*nak nevezi azt a véleményt, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság minden embernek oly joga, a melyet minden jól szervezett államnak hirdetnie és biztosítania kell és hogy a polgároknak teljes szabadságuk van arra, hogy a szónak, nyomtatásnak vagy másnak az útján nyíltan és nyilvánosan kifejezhessék véleményeiket, bárminők is azok, a nélkül, hogy az egyházi vagy világi hatóságnak joga volna ezt a szabadságot korlátozni. Azonban nemcsak a hivatalos egyház állott erre az álláspontra, hanem felléptek a theokratikus felfogás nagy elméleti s többnyire világi igazolói is, a kik elvetvén a francia új társadalom alapelveit nyíltan és bátran hirdették az egyházi hatóságnak a világinál való előbbvalóságát, mint Montalembert; a kik magasztalták az inquizíciót és a vallási türelemben az isteni törvény megsértését látták, mint Lamennais; a kik azt hirdették, hogy a katoliezizmus az abszolút igazság lévén, joggal kényszeríthető rá mindenkire s hogy megölve a bűnöst nem teszünk egybet, mint igazi bírāja elé állítjuk, mint de Bonald; a kik azt vallották, hogy a valláson kívül két oszlopa van a társadalmi rendnek: a trón és a hóhér, mint de Maistre.

Mindezeknél azonban sokkal határozottabban és rendszeresebben foglalta össze az új műveltséggel szemben elfoglalt álláspontot IX. Pius pápa, a ki különböző nyilatkozataiban, tanításaiban minden részletre kiterjeszkedő módon hívei elé tárta a tudományos világnézet tévedéseit s az egyházi igazságait. Anatole France írta valahol, hogy Franciaországban

jóformán senki sem tudja, micsoda a pápa, s ezért tárgyalnak vele és gondolnak arra, hogy meg is egyezhetnek vele. Ha nem volna merész dolog, azt is lehetne mondani, hogy azt sem igen tudják, mit kell hinnie s hogy kell gondolkoznia a katolikus embernek. Legjobb volna minden elmélkedés nélkül közölni e czélra a De Ecclesia, De Fide, a Syllabus és a Quanta eura szövegét; nincsen ezeknél hatalmasabb szellemi fegyver a szabadgondolkodás terjesztésére. De hely híjján csak néhány mutatványra szorítkozom.

A *De Fide* szerint nem lehet ellentét a hit és ész között; ha néha mégis támad ilyen ellentét látszata, ez onnan van, hogy a hit misztériumait nem jól fogta fel az ember és észnek nézte azt, a mi csak az ész eltévelyedése volt. Következésképen a tudománynak azon tanai, a melyek az egyház nyilatkozatai szerint a hit tanításaival ellenkeznek, tévesek, s csak az igazság leplébe takaróznak. Az egyház nem ellensége a tudományok helyes szabadságának. De egyúttal gondja van arra is, hogy ne ütközzenek össze az isteni tannal, hogy ne lépjék túl határaikat s ne zavarhassák meg az isteni kinyilatkoztatást.

A *De Ecclesia* 6-ik pontja szerint átkozott legyen »a ki azt mondja, hogy az a türelmetlenség, a melylyel a katolikus egyház számúzi és elítéli a közösségből kivált vallásfelekezeteket, nem isteni parancs, vagy azt, hogy a vallás igazságáról csak véleménye, nem pedig biztos tudása lehet az embernek és hogy ennek következtében minden vallásnak joga van arra, hogy az egyház eltűrje«; 12-ik pontja szerint átkozott legyen, »a ki azt mondja, hogy Krisztus urunk csak arra adott hatalmat az egyháznak, hogy tanácsával vagy rábeszéléssel vezéreljen, de nem egyúttal arra is, hogy törvénnyel parancsoljon és kényszerítsen s hogy külső Ítéletekkel és üdvös büntetésekkel megfékezze a vétkezőket és lázadókat«.

A pápa más allokuczióiban egymásután ítélte el a nemzeti-ségek elméletét, az általános szavazati jogot, a filozófiának és tudománynak követeléseit, a vallástól független erkölcsant, az ész szuverenitásának tanát: szóval minden elvet, a melyen a modern civilizáció és állami meg társadalmi életünk felépült. Valóban el kell ismerni, hogy nagy bölcsesség és nagy igazság van a Syllabus utolsó fentebb már idézett tételében: nagy tévedés azt hinni, hogy a római egyház kibékülhet a modern civilizáció szellemével.